

УДК 37.036:374

Мартинюк Л.В.

Martyniuk V.

ПОЗАШКІЛЬНИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ЗАКЛАД ЯК СУЧАСНА ФОРМА ВИХОВАННЯ І РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

EXTRA-SCHOLASTIX ART INSTITUTION AS A MODERN FORM OF A TEENAGER'S PERSONALITY EDUCATION AND DEVELOPMENT

У статті розглядаються позашкільні мистецькі заклади як навчально-виховні установи, що сприяють соціально-творчим діям і вчинкам учнів підліткового віку, а соціально-педагогічний процес позашкільного мистецького навчального закладу – як процес духовного взаємозбагачення педагогів і дітей в умовах позитивного психологічного клімату взаємовідносин, високої культури діалогу і співтворчості, і має провідну функцію, яка полягає у створенні в соціально-культурному середовищі позитивних умов для розвитку особистості учнів шляхом залучення їх до аматорської, навчальної та культурно-дозвільної діяльності; аналізуються умови ефективності виховного впливу в позашкільній роботі шляхом створення суб'єкт-суб'єктної гармонійної єдності почуттєвої, вольової сфери творчої діяльності учнів на будь-якому етапі їх розвитку; розкриваються нові форми організації навчально-виховного процесу в позашкільних мистецьких навчальних закладах; відображені сучасні новації у системі початкової мистецької освіти.

Ключові слова: позашкільний мистецький заклад, педагогічний процес, інноваційні проекти, музично-виконавська діяльність, мистецько-творчий потенціал, сфера дозвілля, особистість, підліток, культурно-дозвільна діяльність.

Виховання та розвиток особистості – це складний та суперечливий процес, обумовлений не лише природним розвитком людини, а й соціальними умовами, у яких він проходить. Головною метою системи виховання в усі часи було допомогти дитині максимально тф повноцінно увійти в суспільство дорослих. У сучасній педагогіці мистецька освіта є самостійною, рельєфно окресленою моделлю, діапазон якої охоплює широкий спектр завдань: від духовного становлення особистості до забезпечення належного культурно-естетичного клімату цивілізованої держави. Як і раніше, ефективність мистецької освіти сьогодні знаходиться в прямій залежності від якісного рівня загальної системи естетичного виховання, що координує усі причетні до цього соціально-виховні інститути: загальноосвітні, культурно-мистецькі установи, творчі спілки, відповідні громадські організації. Однак, при цьому в загальній педагогічній системі, поряд із традиційними, випробуваними часом, мають місце нові мистецько-навчальні установи, зорієнтовані, насамперед, на пошук найбільш ефективних підходів у реалізації завдань підготовки кваліфікованих, конкурентоспроможних у світовому культурному просторі мистецьких кадрів [3, с. 26].

На даному етапі розвитку музично-педагогічної науки очевидним є те, що ані насичення шкільної програми передовими науковими знаннями, ані вивчення кращих зразків художньої та музичної культури не гарантують формування духовної основи особистості. Тільки при сполученні знань людини із рухами її душі (емоціями, почуттями) можливе формування духовної основи особистості, на що повинні бути спрямовані основні сили педагогічної системи. Сьогодні педагогічний процес характеризується наявністю педагогічного управління формуванням знань, умінь, навичок учнів, що здійснюється в межах спеціальних навчально-виховних програм у позашкільних закладах та мистецьких навчальних закладах. Останні, тобто позашкільні мистецькі навчальні заклади, все більш перетворюються у центри відродження духовності. Зазначимо, що серед уподобань і захоплень школярів головну роль

відіграє музика, тому важливо дослідити, як впливає цей вид мистецтва на формування особистості в позашкільних мистецьких навчальних закладах. Учені-педагоги Т. Антоненко, В. Бутенко, С. Карпенчук, В. Оржеховська, В. Москалець та ін. вважають, що педагогічна робота з учнями, особливо підліткового шкільного віку, – найважливіша і найскладніша з сьогоденних виховних задач. В. Москалець вважає що сензитивним віком для становлення духовності через переживання художнього образу є перехідний, підлітковий вік, тому що однією з істотних ознак розвитку мислення в підлітків є сполучення абстрактності з образністю, що вказує на особливу їхню чутливість до художніх образів-символів, схильність до активного, творчого їх усвідомлення [4, с. 53]. Саме в підлітків надзвичайно розвинені уявлення, фантазія та елементи творчості, які базуються не стільки на власному досвіді, скільки на розвиненій фантазії дітей перехідного періоду, що саме в підлітковому віці знання, їхній обсяг і глибина стають істотним чинником для підвищення загального рівня культури і формування установок й у сфері мистецтва – літератури, музики. «Підліток, захоплений слуханням музики і включений у виконавську музичну діяльність, зацікавлений у розвитку власних музичних здібностей: він прагне удосконалити мелодичний слух, ладове чуття, розвинути гармонійний слух і спроможність до слухових уявлень. Розвиваючи внутрішній слух, він занурюється в потік музичної уяви, художніх образів і переживає глибокі духовні почуття» [5, с. 130]. Та однією з проблем процесу музично-естетичного розвитку в дітей підліткового віку є те, що у цей період в учнів змінюється співвідношення конкретно-образного й абстрактного мислення. Проблема значного відчуження підлітків від сім'ї, школи призводить до того, що в їхньому моральному й естетичному становленні утворюється своєрідний вакуум, який заповнюється в макросередовищі не кращими зразками продуктів засобів масової комунікації, а в мікросередовищі – залученням до різних за спрямованістю неформальних організацій, вуличних компаній і груп, діяльність яких переважно набуває антиморального та антисоціального характеру. Проте, дитина повинна мати змогу вільно обирати сферу дозвілля, форми соціокультурної діяльності для розвитку своєї емоційної, інтелектуальної, соціальної та етичної сфер власної свідомості й дії.

Мета статті є розкрити нові форми організації навчально-виховного процесу в позашкільних мистецьких навчальних закладах та відповідно до цього відобразити сучасні новації у системі початкової мистецької освіти.

У нашій країні склалася система позашкільних навчальних закладів, що повинна забезпечити доступність позашкільної освіти та виховання. Специфіка навчально-виховної роботи в позашкільних навчальних закладах полягає у тому, що здійснюється вона в сфері дозвілля. У цьому середовищі підлітки розкріпачені і відчувають себе більш вільно, ніж у школі. Тут немає жорсткої дисципліни й панує педагогіка співробітництва. На нашу думку, принциповою умовою ефективності виховного впливу в позашкільній роботі є створення суб'єкт-суб'єктної гармонійної єдності почуттєвої, вольової сфери творчої діяльності учнів на будь-якому етапі їх розвитку. Позанавчальний час підлітка можна розподілити на час для задоволення фізіологічних потреб, час для побутової праці, дозвільний час. Напрямок нашого дослідження стосується останнього виду позанавчального часу. Педагоги-дослідники дозвільної сфери А.Ф. Воловик та В.А. Воловик стверджують, що діяльність, яка має місце у даній сфері має назву соціально-культурної або дозвільної й пропонують ввести поняття дозвільної діяльності як одного з головних видів діяльності, оскільки в процесі її реалізації «задовольняються потреби особистості, що не могли бути задоволені в процесі навчальної, трудової діяльності та пов'язаних з ними занять» [1, с. 67]. Уважаємо, що дозвільна діяльність здійснюється в таких соціальних інститутах, як: позашкільні заклади (центри дитячої творчості, клуби, об'єднання, гуртки тощо), а в таких соціально-культурних установах як дитячі музичні школи, школи мистецтв, музичні театри-студії тощо, що відносяться до спеціалізованих мистецьких закладів, здійснюється музично-виконавська діяльність.

Вивчаючи музично-виконавську діяльність підлітків, можна відзначити її специфічні особливості, що відбиваються у діяльності позашкільного мистецького закладу: по-перше, вона ґрунтується на дійсному інтересі, потребі особистості; по-друге, предмет її може бути достатньо різноманітним; по-третє, на відміну від інших видів діяльності, цілі і зміст яких закладені у них самих, цілі й зміст музично-виконавської діяльності вільно обираються учнем підліткового віку в залежності від його розвитку і культурного рівня.

Вивчення діяльності позашкільних мистецьких закладів – складна проблема, вирішення якої вимагає комплексного аналізу їхнього педагогічного процесу як процесу, що реалізується в освітній і соціально-культурній сферах та передбачає застосування засобів педагогічного і соціально-педагогічного управління. Розглядаємо соціально-педагогічний процес позашкільного мистецького закладу як специфічний процес, що відбувається в освітній та соціально-культурній сферах і має провідну функцію, яка полягає у створенні в соціально-культурному середовищі позитивних умов для розвитку особистості учнів шляхом залучення їх до аматорської, навчальної та культурно-дозвільної діяльності. У зв'язку з реалізацією даної функції соціально-педагогічний процес позашкільного мистецького закладу характеризується певними цілями, завданнями, принципами, методами й організаційними формами роботи. Діяльність позашкільних мистецьких закладів ґрунтується на сприятливій психологічній основі – бажанні дітей брати у ній участь і має особистісно значимий характер. Нерозуміння дітьми змісту цієї діяльності, відсутність позитивних результатів, несприятливі відносини з однолітками та педагогами ведуть до повної руйнації педагогічного процесу. Саме тому, соціально-педагогічний процес позашкільного мистецького закладу будується з урахуванням характеру і змісту інтересів дітей. Отже, на основі урахування інтересів та захоплень сучасних учнів потрібно шукати нові, більш дієві форми впливу на дітей та підлітків у дозвоільній сфері. Позашкільні мистецькі заклади повинні не тільки йти назустріч інтересам дітей, але і спрямовувати їхню активність. Складність вирішення даної проблеми полягає в тому, що учні підліткового віку не сприймають соціально-педагогічний процес позашкільного закладу, якщо він будується, як спроба їх переробити, змінити їхню індивідуальність за визначеним стандартом. Даний процес повинен бути цікавою, життєво важливою, привабливою справою для учнів.

На нашу думку, для діяльності позашкільних мистецьких закладів характерні дві основні функції: початкова, спрямована на задоволення інтересу вихованця до певного виду діяльності та основна, в результаті здійснення якої учень формується як особистість. На певних стадіях соціально-педагогічного процесу між ними може виникнути протиріччя, яке вирішується завдяки динамічній природі даного процесу, яка полягає в тому, що соціально-педагогічний процес позашкільного мистецького закладу – це завжди рух від виховання з боку педагога до самовиховання особистості дитини. Саме тому в позашкільному мистецькому навчальному закладі таке велике значення надається самостійній роботі, самонавчанню, самоконтролю вихованців. Кожен педагог вносить у методику роботи щось своє, пов'язане зі своєю творчою індивідуальністю, захопленнями, уподобаннями, а також досвідом та інтересами учнів, надає їм можливість для реалізації власної ініціативи і творчості, особистої самостійності та організованості.

При організації музично-виконавської діяльності підлітків у соціально-педагогічному процесі позашкільного мистецького закладу важливо враховувати, що у багатьох сучасних школярів інтереси не стійкі або не сприяють розвитку їхньої особистості. Тому найперше завдання педагога – захопити дітей певним предметом музично-виконавської діяльності, викликати та розвинути у них інтерес до роботи колективу. Отже, вивчення цілей, методів і засобів роботи з вихованцями, що знаходяться на підрівні пасивного споживання, складає теоретичний і практичний інтерес, а пасивне споживання можна визначити як нижчий рівень музично-виконавської діяльності, яка складається з таких видів занять, як музикування, слухання музики, читання музичної літератури, прослуховування відповідних лекцій

тощо. Активність і самостійність, а також комунікативні уміння учнів, які віддають перевагу даним видам діяльності знаходяться на досить низькому рівні. Завдання педагога у цьому випадку – привернути увагу вихованців, викликати інтерес і перевести їх на більш високий підрівень творчої діяльності. Засобами здійснення даного завдання виступають – відвідування концертів відомих музикантів-виконавців і обов'язкове колективне обговорення їх, репортажі по радіо та телебаченню про діяльність мистецького закладу, проведення концертів, оглядів, конкурсів, фестивалів і інших заходів. Їхнє застосування сприяє розвитку творчих характеристик особистості учнів, досягненню ними наступного підрівня творчої діяльності – активного споживання. Даний підрівень включає такі види діяльності, як: відвідування музичних театрів, виставок, музеїв, участь у фестивалях і конкурсах, організованих педагогами. Активність, самостійність і комунікативні якості особистості вихованців на цьому підрівні дещо вищі, але їхній прояв носить нестабільний і перманентний характер. Головне завдання педагога в даний період – адаптувати дитину до мікросередовища, створити теплу товариську атмосферу спілкування. Для вирішення цього завдання педагог використовує такі засоби, як: відкриті академічні покази, концерти, екскурсії до театрів, музеїв, ретельно сплановані та організовані педагогом, адаптаційні заняття, що вміщують різноманітні ігри і конкурси, участь у колективному музикуванні, ансамблева гра тощо. Під час застосування даних засобів поступово вводяться більш складні завдання, пов'язані з музично-виконавською діяльністю. Отже, інтерес дітей зростає в теплій дружній атмосфері, що дозволяє їм перейти на більш високий підрівень споживання.

Підрівень цілеспрямованого активного споживання – це вищий підрівень споживання, на якому активна цілеспрямована музично-виконавська діяльність, що орієнтована на оволодіння високою технікою виконавських навичок, виступає основною передумовою для розвитку творчих характеристик особистості підлітків. Головним виховним завданням педагога на даному етапі стає зміцнення та розвиток у членів колективу навичок активної, творчої, самостійної діяльності. Вирішення даного завдання вимагає застосування таких форм діяльності учнів, як тематичні концертні програми, зокрема, «Свято пісні», «День матері», «Сольні авторські концерти» тощо, складання плану концертних виступів колективу або індивідуального плану, створення майбутніх проектів діяльності колективу. Активізація діяльності колективу за рахунок усвідомлення її цілей сприяє досягненню учнями рівня творчості. Головне завдання педагога, що працює з учнями, творчі характеристики особистості яких знаходяться на рівні творчості – організація свідомих, самостійних дій учнів у процесі занять. Основним засобом організації діяльності учнів-підлітків залишаються заняття колективу, але вони відрізняються надзвичайною розмаїтістю: це може бути академічний показ музичного твору (на музичному інструменті, вокальний спів у різноманітних його проявах), міні-концерт, віншування іменинників, тематичний вечір-концерт тощо. Величезне значення має в даний період самовиховання і самонавчання. Якщо самостійність, активність і комунікативні якості вихованців достатньо високі, доцільно застосовувати таку форму як взаємонавчання, тобто, показ та демонстрація один одному власних виконавських досягнень і, таким чином, стимулювати їх самопідготовку.

На сьогодні жорсткі умови економіки є малосприятливими для позитивного вирішення проблем мистецької освіти, тому пошук нових форм організації навчально-виховного процесу є особливо нагальним. Саме з такою метою реалізуються інноваційні проекти, що мають забезпечувати підготовку високопрофесійних фахівців, які в майбутньому, ймовірно, зможуть примножити інтелектуальний потенціал держави. Прикладом такого проекту може слугувати Київська дитяча Академія мистецтв – багатофункціональний заклад, у якому випереджувальні дослідження ідей та методів музичної педагогіки, акумуляція світового досвіду та власних національних традицій поєднуються з експериментальним пошуком конкретних шляхів формування творчого потенціалу обдарованих дітей, підготовки високоосвічених фахівців,

спроможних у недалекому майбутньому гідно презентувати українське мистецтво. Основні методологічні засади, на яких базується педагогічна виховна система в Академії, – навчити учня творити й прагнути творчості. Для цього впроваджуються оригінальні методики та форми роботи: нетрадиційно організований ігровий простір аудиторії, елементи театралізації, побудова уроку, що включає сенсоріку, фантазування, імпровізаційність, інтелектуальні комп'ютерні ігри тощо. Засвоєнню мистецьких дисциплін, їх знакових систем сприяє широке використання сучасних інформаційних технологій (мультимедійні, комп'ютерні програми, аудіо-, відеоряд).

Навчально-педагогічною структурою Академії створено умови для функціонування кількох навчальних закладів різного обсягу й спрямування. На сьогодні основним з них є Вищий мистецький коледж (ВМК), що об'єднує чотири рівні навчання (підготовча школа – початкова школа – середня школа – вища школа) і надає випускникам ступінь бакалавра мистецтв. Ефективність системи безперервного навчання (14 років), єдиний процес навчальної і художньої діяльності має забезпечити, передусім, розкриття творчих можливостей дитини, захист інтелектуальної власності особистості, розуміння таланту як важливого чинника національного багатства держави [3, с. 26]. Поряд з Вищим мистецьким коледжем на сьогодні в Академії діють авторські школи, майстер-класи, спецкурси, а також передбачається відкриття 11-річної школи мистецтв та гуманітарної школи з мистецьким нахилом (на базі однієї із загальноосвітніх шкіл). Інноваційність цих закладів визначають кардинальні зміни форм і методів навчання та виховання, спрямовані, насамперед, на забезпечення заданої суми знань, формування мистецько-творчого потенціалу та морально-духовної культури особистості. Однак, вони не є альтернативними до існуючої системи мистецької освіти, оскільки базуються на закладених у цій системі положеннях і вимогах самовдосконалення й реалізують засади руху від уніфікованого до поліваріантного навчання. Водночас ці заклади, функціонуючи в межах академічних традицій, є динамічними, творчо-гнучкими структурами, спрямованими на пошук нових форм освітньо-мистецької діяльності, відповідно до завдань часу, соціально-економічної та культурної ситуації в країні.

Прикладом інноваційної моделі сучасної початкової музичної освіти України є київська школа мистецтв Роланд, головна відмінність якої від уже існуючих шкіл – це застосування в процесі навчання сучасних цифрових музичних інструментів та прогресивних методик із викладання музики. Школа мистецтв Роланд пропонує новий підхід до процесу навчання у різних видах мистецтв – музики, вокалу, живопису, акторської майстерності. Методика, що застосовується в цьому навчальному закладі, не тільки розвиває розумові здібності і духовність дитини, допомагає їй реалізувати свій творчий потенціал, але й робить процес навчання цікавим та незабутнім. Тут враховуються усі досягнення психології та педагогіки, і не випадково вживається слово «людина», а не «дитина» [2, с. 95]. Для учнів школи мистецтв Роланд не існує вікових обмежень, у ній вчать як діти, так і студенти, успішно діє розроблена викладачами програма сімейного навчання. Процес навчання приносить максимум користі і задоволення, так як школа використовує: новітні методики викладання; індивідуальний підхід до кожного учня; сучасні цифрові піаніно ROLAND; індивідуальну програму навчання з урахуванням побажань та нахилів учня; новітні комп'ютерні технології та музичні програми. Домінантним принципом навчального процесу в школі мистецтв є використання елементів творчості: імпровізації, підбору «на слух» мелодії та акомпанементу, складання власних композицій, вивчення та застосування комп'ютерних програм, вибору музичних напрямків: класична музика, джаз, рок, популярна, сучасна танцювальна музика Tehno та Dance.

Інноваційні методи роботи вищеназваних навчальних закладів використовуються прогресивними керівниками різноманітних творчих колективів, зокрема, вони знайшли своє продовження та застосування у роботі Зразкового дитячого театру пісні «Любава», який працює на базі Кам'янець-Подільської міської музичної школи ім. Ф. Ганіцького. Він об'єднує дітей віком

від 6 до 16 років, які виступають як сольні, так і в різноманітних вокальних формах – дуетах, тріо, квартетах, шоу-гуртах. За 15 років існування учасники театру пісні «Любава» знані як в Україні, так і за кордоном, зокрема у Польщі, Угорщині, Болгарії, Франції, Литві, Росії, Іспанії, Німеччині, Туреччині, де брали участь у міжнародних пісенних конкурсах та фестивалях. Яскрава палітра репертуару дає змогу організовувати концертні програми, присвячені тим чи іншим подіям та святкам у місті та країні. В рамках мистецької акції «Талановита юнь» дитячим театром пісні «Любава» започатковано та проводяться концертні шоу-програми «Свято пісні» та сольні концерти талановитих юних співаків. На наш погляд, на сьогодні найбільш ефективною й принциповою є саме така виховна система, що поєднує національну ідею, власні традиції та найвищі духовні досягнення людства. Цьому сприяє інтеграція здобутків вітчизняної освіти та світового педагогічного процесу.

Отже, вивчення діяльності позашкільних мистецьких закладів – складна проблема, вирішення якої вимагає комплексного аналізу їхнього педагогічного процесу як процесу, що реалізується в освітній і соціально-культурній сферах та передбачає застосування засобів педагогічного і соціально-педагогічного управління. Такий процес визначається як динамічний, заснований на інтересах дітей, співробітництві вихованців і педагогів, що відбувається у сфері дозвілля в максимально комфортних психологічних умовах взаємовідносин. Нового змісту сьогодні набуває процес залучення дітей до творчості, підготовка фахівців високого класу в галузі музичного, хореографічного, образотворчого, театрального мистецтва, бо за конкретними результатами творчості стоїть внутрішній розвиток особистості, формування людської гідності і самосвідомості, життєвої позиції майбутнього діяча української культури. А діяльність вищезазначених мистецьких закладів є ознакою нового часу. Вона породжена бажанням, спираючись на вже набутий досвід, рухатися далі для створення найсприятливіших умов організації мистецької освіти обдарованих дітей України.

Список використаних джерел

1. Воловик А.Ф. Педагогіка дозвілля: Підручник / А.Ф. Воловик, В.А. Воловик. – Харків: ХДАК, 1999. – 332 с.
2. Илле М.Е. Музыкальные интересы и духовные потребности молодежи / Михаил Евгеньевич Илле // Социологические исследования – 1990. – № 2. – С. 94 – 102.
3. Масол Л.М. Интегративные технологии викладання мистецтва у ЗНЗ / Людмила Михайлівна Масол // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : зб. наукових праць. – К.; 2004. – Вип.8. – С. 25–29.
4. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи / В.П. Москалець. – Львів: Світ, 1994. – 107 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. / В.С. Мухина // Феноменология развития, детство, отрочество. – М.: Академия, 2000. – С. 49-56.
6. Кононко О.Л. Яке нам потрібне виховання / Олена Леонтіївна Кононко // Дитина у кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. – 128 с.

The article considers the extra-scholastic artistic establishments as educational institutions that promote social and creative actions and deeds of adolescent students, and socio-pedagogical process of an extracurricular art schools is defined as a process of spiritual enrichment of teachers and children in positive psychological climate relationships, high culture of dialogue and co-creation and reveals new forms of organization of educational process in extracurricular artistic educational institutions. The article devotes considerable attention to the conditions of effective educational influence in extracurricular activities through the creation of subject-harmonic unity sensual, volitional creative activities of students at any stage of their development. New forms of organization of educational process in extracurricular artistic educational institutions and have been described reflects modern innovations in primary art education have been stressed.

Keywords: extra scholastic establishment, pedagogical process, innovative projects, musically-carrying out activity, art potential, sphere of leisure, personality, teenager, manner-entertaining activity.